

Панна Ядвіся – “найпрыгажэйшая казка Палесся”.
Маральна-эстэтычнае выхаванне школьнікаў пры аналізе вобраза літаратурнага героя

Літаратура больш за іншыя прадметы, што вывучаюцца ў школе, уплывае не толькі на інтэлект, але і на эмацыянальную сферу вучня, яна спрыяе фарміраванню асобы школьніка, становіцца для яго маральным падмуркам на ўсё астатняе жыццё. Маральнае ў мастацкай літаратуры непадзельна звязана з эстэтычным. “У сапраўднага талента два плячы, – гаварыў Л. Талстой, – адно плячо – этыка, другое – эстэтыка” [3, с. 231]. Вызначальным у маральна-эстэтычным выхаванні школьнікаў на ўроках літаратуры з’яўляецца аналіз вобраза героя, бо “літаратурны герой – адна з тых мастацкіх рэальнасцей, без якой нельга зразумець ні свет твора, ні аўтарскую пазіцыю” [2, с. 185].

У X класе агульнаадукацыйных устаноў тэкстуальна вывучаецца першая частка трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” – аповесць “У палескай глушы”. Значнае месца ў творы займае вобраз Ядвісі, які лічаць адным з лепшых жаночых вобразаў у беларускай літаратуры. Вуснамі галоўнага героя твора Андрэя Лабановіча пісьменнік назваў яе “найпрыгажэйшай казкай Палесся”. Духоўнае багацце коласавай гераіні, складаны ўнутраны свет, знешняя прывабнасць, драматычная гісторыя яе першага кахання – усё гэта вельмі хвалюе і цікавіць старшакласнікаў. Задача настаўніка-славесніка – дапамагчы школьнікам глыбей зразумець таямніцу прыгажосці і чароўнасці гэтай “казкі”.

Свае адносіны да Ядвісі Я. Колас выказвае праз партрэтную характарыстыку, яе учынкi, думкі, унутраныя маналогі і мастацкія дэталі.

У пачатку работы над аповесцю мэтазгодна параіць вучням пры чытанні твора звяртаць увагу на апісанне знешнасці Ядвісі і асобныя фрагменты тэксту выпісваць у літаратурныя сшыткі.

Вучні звычайна заўважаюць, што ў партрэтнай характарыстыцы гераіні аўтар найбольш вылучае яе вочы – “люстэрка душы чалавека” (А. Чэхаў). Мэтазгодна зачытаць, а потым прааналізаваць эпізод першага знаёмства Лабановіча з Ядвісяй:

“Габрыня зараз жа выйшла і хутка вярнулася з сястрой, стройнаю чарняваю дзяўчынаю, гадоў шаснаццаці, з тонкімі прыгожа абрысаванымі брывамі. Выраз яе цёмных акруглых вачэй часта змяняўся: то ў іх іскрыўся вясёлы смех і нахіл да жартлівасці, то адбівалася нейкае засмучэнне і тая сталасць, што рабіла ўражанне, быццам дзяўчына многа перадумала і перажыла” [1, с. 46].

З першых слоў чытач бачыць, што Ядвіся – юная і даволі абаяльная дзяўчына. Калі размова ідзе пра яе вочы, ён даведваецца пра Ядвісію значна больш. Вось адзін штрых: у яе вачах “іскрыўся вясёлы смех”. Калі б пісьменнік сказаў толькі, што Ядвіся была ўзрушаная, радасная, то створаны пісьменнікам

вобраз траціў бы некалькі сваю адметнасць. Звычайна гавораць – “іскрыцца снег”, “іскрыцца вада”, і мы ўяўляем яркую карціну, насычаную ўсімі колерамі вясёлкі. Калі размова вядзецца пра іскрыстыя вочы, то маецца на ўвазе выразнае праяўленне пачуццяў, думак, душэўных якасцей чалавека. Іскрынкі смеху ў вачах Ядвісі падкрэсліваюць гарэзлівасць, юнацкую жвавасць і шматграннасць натуры гераіні.

Вось яшчэ адна заўвага Я. Коласа пра вочы сваёй гераіні: “Панна Ядвіся выглядала вельмі цікаваю і прыгожаю. Цёмныя вочы яе з доўгімі мігаўкамі як бы рассыпалі праменні. Яна была вясёлая і ў добрым настроі” [1, с. 56]. Варта адзначыць, што пісьменнік ўбачыў вочы Ядвісі менавіта такімі пасля апісання знешнасці Сухаварава – чалавека самазакаханага, самазадаволенага і непрыемнага. Промні, што зыходзяць з вачэй дзяўчыны, нібы праводзяць мяжу паміж персанажамі, падкрэсліваючы тым самым жыццярэдаснасць і багацце душы Ядвісі. Яшчэ больш выразны кантраст паміж Ядвісяю і Сухаваравым вучні заўважаюць, калі Я. Колас на той сама старонцы кідае адну невялікую, але вельмі трапную характарыстычную рэпліку цяпер ужо пра позірк пана памочніка:

– Пан Лабановіч закахайся ў сваю школу – сказала Ядвіся.

– А можа, у вас, панна Ядвіга? – запытаў памочнік і ўскінуў на яе алавяныя вочы [1, с. 57].

Важным сродкам маральнага выхавання вучняў на ўроках літаратуры з’яўляецца параўнальная характарыстыка герояў. Гэта зноў жа параўнанне знешняга выгляду, супастаўленне персанажа з іншай дзейнай асобай у аналагічнай сітуацыі, выяўленне матывацыі іх учынкаў і аўтарскай пазіцыі да сваіх герояў.

Каб зразумець, чаму малады настаўнік аддае перавагу менавіта Ядвісі, а не Марыне – дзяўчыне, якая па сваёй прывабнасці пераўзыходзіць Ядвісю, вучням можна прапанаваць прасачыць, як успрымае Лабановіч Марыну пры іх знаёмстве. У п’яны Марыны такія ж, як у Ядвісі, цёмныя вочы, “крыху засмучоныя, пазіралі так панадна і з такою дабратаю, што ад іх погляду рабілася лёгка на сэрцы”. Пісьменнік і яго герой захапляюцца прыгажосцю дзяўчыны. Але дастаткова было аўтару ўжыць слова “панадна”, каб чытач мог ўсумніцца ў натуральнасці гэтай прыгажосці.

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на разважанні самога Лабановіча, у якіх ён і матывуе свой выбар: “І само сабою напрошвалася параўнанне гэтых дзяўчат. Панна Марына, без спрэчкі, мела перавагу над Ядвісяю ў харакце, але разам з гэтым уступала Ядвісі ў разнастайнасці праяўленняў жыцця <...> Адлучыўшы ад Марыны характава, гэту дзявочую шылду, ад яе засталася б мала, тады як Ядвіся была натура больш мнагалучная, больш жывая, якая яшчэ не выявілася і не сфармавалася ў пэўны характар” [1, с. 65 – 66].

Ва ўзаемаадносінах з Андрэем Лабановічам найбольш яскрава прасочваецца маральная прыгажосць Ядвісі.

Вучні з вялікай цікавасцю назіраюць за праяўленнем пачуццяў, якія ўзніклі ў дзяўчыны да настаўніка. Славеснік можа прапанаваць ім успомніць, як паводзіць сябе Ядвіся ў прысутнасці Лабановіча і Сухаварава. Ядвіся спачатку нібы насміхалася з Андрэя, а потым і зусім, здавалася, перастала звяртаць увагу на настаўніка, аддаючы перавагу Сухавараву. Чым растлумачыць такія паводзіны дзяўчыны? Вучням зразумець Ядвісю не зусім лёгка, таму трэба прыйсці ім на дапамогу. Прычына тут не ў абьяквасці Ядвісі да маладога настаўніка, а ў тым, што да яе відавочна ўпершыню прыйшло раней невядомае пачуццё. Лабановіч зацікавіў яе зусім не так, як іншыя. Але ў гэтым яна баіцца прызнацца нават сабе. Такія па-дзіцячы наіўныя паводзіны падкрэсліваюць сціпласць і маральную чысціню дзяўчыны.

Мэтазгодна абмеркаваць на ўроку і маральна-эстэтычныя ўяўленні Лабановіча пра жанчыну ўвогуле і пра дачку пана падлоўчага ў прыватнасці, звярнуўшы асаблівую ўвагу на наступныя радкі з апавесці:

“Паслушнае і ўслужлівае ўяўленне ўжо рысавала яму вобраз дзяўчыны, гэту чыстую і прыгожую краску, узгадаваную ў глухіх палескіх барах. Лабановіч ніколі, нават у думках, не дазваляў сабе з’яважыць дзяўчыну. Адно слова “дзяўчына” выклікала ў душы яго чысты і прыгожы вобраз, на які можна пазіраць і любавецца толькі здалёк” [1, с. 19 – 20].

Перад вучнямі можна паставіць пытанне: “Ці адпавядала Ядвіся таму ідэалу, пра які думаў і марыў малады настаўнік?”

У тым, што Ядвіся “чысты і прыгожы вобраз, на які можна пазіраць і любавецца толькі здалёк”, вучні пераканаюцца, калі прааналізуюць асобныя эпізоды з гісторыі кахання прыздэлага настаўніка і дачкі тутэйшага падлоўчага.

Нельга абысці эпізод у якім Ядвіся, імкнучыся звярнуць ўвагу Лабановіча на сябе і неяк зыказаць свае адносіны да настаўніка, сабрала букецік кветак, потайкам пакінула іх ў яго на стале і падклала запіску. Адпаведныя радкі варта зачытаць уголас:

“Яна падыйшла да пісьмовага стала і палажыла туды маленькі букецік першых вясенніх красак. Потым узяла асадку, адарвала вузенькую палоску паперы, крыху падумала. На губах заблукала ўсмешка, і яна напісала: “Мілы”, паставіла тры кропкі і дадала другое слова “дурань”. Паперачку з напісанымі словамі залажыла ў разгорнутую кнігу, яшчэ раз азірнула і выскачыла ў кухню” [1, с. 146].

Варта адзначыць, што не кветкі, а запіска надае ўчынку гераіні эстэтычную афарбоўку. Калі б па волі аўтара Ядвіся абмежавалася толькі кветкамі, то ў гэтым яна выдала б сваю душэўную тайну. Запіску ж Ядвіся вырашае напісаць у апошнія секунды. Яна на імгненне задумалася, усміхнулася блукаючай, адвольнай, ледзь прыкметнай усмешкай і здзейсніла смелы для яе ўзросту і выхавання ўчынак.

Праз некаторы час Ядвіся адважваецца на больш дзёрзкае – дазваляе сабе першай пацалаваць Лабановіча. І тут жа клянецца пайсці на самагубства, калі той дакранецца да яе.

Каб вучні зразумелі, чым тлумачацца такія дыяметральна супрацьлеглыя паводзіны Ядвісі, можна прааналізаваць тыя эпізоды, у якіх аўтар паказвае сваю гераіню сумнай і задумлівай. Упершыню такой яе бачыць чытач пасля выканання ёю вядомай народнай песні "Ці я ў полі не калінаю была?" Словы песні былі настолькі пранікнёныя, што "Лабановіч слухаў гэтыя словы, і нейкі жаль ахопліваў яго. Яму хацелася падысці да дзяўчыны і запытаць яе: "Скажыце, якое гора ў вас на сэрцы?" <...> Развітваючыся пасля вячэры, панна Ядвіся была сур'ёзная і не папрасіла суседа заходзіць да іх вечарамі" [1, с. 59].

Вучні ўспомняць таксама, што Ядвіся станавілася засмучонай пры напамінку пра маці. Нехта з дзесяцікласнікаў сцісла пераказаў "біяграфію" Ядвісі і, магчыма, зробіць абагульненне.

Ніжэй прыводзіцца фрагмент сачынення вучаніцы X класа гімназіі № 12 г. Мінска:

"Яшчэ ў раннім дзяцінстве Ядвіся пераканалася ў тым, што чалавек па сваёй натуры можа быць двурэшным. Яе бацька пры чужых людзях паказваў сябе вясёлым і дабрадушным, гасцінным сямейнікам, а на самой справе быў жорсткім і наравістым. На ўсё жыццё запамніліся Ядвісі жахлівыя дамашнія сцэны, калі раз'юшаны бацька бязлітасна біў маці, што і стала прычынаю яе ранняй смерці. Выхаваная ў пастаянным страху перад бацькам-дэспатам, яна некалькі зняверылася ў сумленнасць людзей, таму з пэўным недаверам ставілася і да каханага чалавека. Усё гэта сведчыць пра тое, што Ядвіся – натура вельмі ранімая, уражлівая, якая гонка адчувае свой і чужы боль".

Далей варта паразважаць, чаму чытач гісторыю Ядвісі і яе сям'і чуе менавіта з вуснаў школьнай староўкі бабкі Мар'і. Як гэта характарызуе гераіню Я. Коласа?

Адказаць на пастаўленае пытанне дапамагае тэкст: "Такія ўмовы сямейнага жыцця балюча адклікаліся на дзецях, асабліва на мяккай натуры панны Ядвісі, але яна была дзяўчына скрытая, мела характар замкнёны і не жалілася на сваю долю. Дый каму было тут жаліцца? І смутак дзяцінства яна глыбока затаіла ў сэрцы, каб аб ім нават не дагадваліся людзі, бо пры ўсёй мяккасці свае натуры панна Ядвіся была гордая дзяўчына. І толькі на адзіноце з сабою давала яна волю сваім невясёлым думкам" [1, с. 94].

Нягледзячы на такую скрытнасць, Ядвіся была шчырая са школьнай староўкай.

– Якія агульныя інтарэсы збліжалі пажылую староўку і маладзенькую дзяўчыну? – спытае славеснік дзесяцікласнікаў.

У Ядвісі і бабкі Мар'і быў падобны лёс, хаця адна з іх дажывала свой век, а другая толькі пачынала жыць. Акрамя таго, Ядвіся атрымлівала ад Мар'і тое, чаго не хапала дзяўчыне, – матуліну ласку. Зведаўшы на сваім шляху шмат гора і нягод, пакуты адзіноты, бабка Мар'я захавала здольнасць адгукацца на чужую бяду, падтрымаць добрым словам, супакоіць душэўны боль. Гэта сувязь з простаю сялянкай ў многім паўплывала на фарміраванне асобы Ядвісі. Я.

Колас спрабуе знайсці і знаходзіць вытокі дабрыні і чуласці ў простаі сялянскай душы: “Скуль жа бяруцца гэтыя сілы, гэтыя ўласцівасці душы? Напэўна, з крыніц свайго гора і цяжкага змагання з жыццём за людскія правы, з гэтай цэльнасці наіўнай веры ў справядлівасць расплаты на тым свеце за ўсе пакуты на зямлі” [1, с. 95].

Трывожнае дзяцінства зрабіла Ядвісю насцярожанай, ранімай, але і чулай. Ядвіся змагаецца за сваё шчасце. Толькі ў адрозненне ад бабкі Мар’і яна спадзяецца знайсці яго не на тым свеце, а тут і цяпер, хаця і не ведае, як гэта зрабіць. Няхай вучні зачытаюць з тэксту радкі, у якіх гаворыцца пра думкі і мары самой гераіні: “Аб чым тады думала яна? А пэўна былі ў яе тыя ж думкі, што бываюць і ў нявольніка за мураванымі сценамі, якому так прынадна ўсміхаецца воля. Розніца толькі ў тым, што гэта воля добра вядома яму, тады як жыццё за межамі гэтых панурых лясоў і зацятых у сваёй маўклінасці балот Палесся было для Ядвісі яшчэ не зусім ясным. І, стала быць, яшчэ больш павабным і прыгожым” [1, с. 94].

Я. Колас – майстар мастацкай дэталі і нярэдка выкарыстоўвае яе пры стварэнні вобраза літаратурнага героя. Красамоўчай для разумення характару Ядвісі з’яўляецца гісторыя з дзікай грушкай, якую Лабановіч пасадзіў каля школы на памяць пра сваё каханне да Ядвісі. Выбар віду дрэўца не выпадковы: менавіта такой “дзікай” і “калючай” з’яўлялася коласава гераіня. Вучні ўспомняць, што пісьменнік параўноўвае яе то з дзікай птушкай, то з палахлівай сернай, што яшчэ раз падкрэслівае складанасць характару Ядвісі.

Пакідаючы Цельшына, Ядвіся абломвае верхавінку дрэўца: “Гэта ж я такая калючая, – думае Ядвіся, – бо я дзікая!” <...> Яна проста хоча сказаць гэтым, што яна злая і нядобрая. Няхай ён ведае гэта” [1, с. 183 – 184].

У сапраўднасці ў душы Ядвісі змагаюцца два пачуцці: вялікая прывязанасць да настаўніка і адначасова страх перад будучыняю, боязь памыліца ў сваім выбары.

У прапалавачым артыкуле мы зрабілі спробу на прыкладзе аналізу толькі аднаго вобраза з аповесці “У палескай глушы” паказаць некаторыя магчымасці адначасовага ажыццяўлення маральнага і эстэтычнага выхавання школьнікаў. Вырашэнне гэтай двухадзінай задачы з’яўляецца рэальным, паколькі спецыфіка мастацкай літаратуры такая, што ў знешнасці літаратурнага героя, яго адносінах да людзей, у паўсядзённых учынках і паводзінах маральнае набывае эстэтычную афарбоўку.

Літаратура

1. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука 2011. – Т. 13.
2. Методика преподавания литературы / Ф.Р. Брандесов [и др.]; под ред. З.Я. Рез. – 2-е изд. – Москва: Просвещение, 1985.
3. Толстой, Л.Н. Литература и искусство : сб. ст. / Л.Н. Толстой. – Москва : Худож. лит., 1978.